

4. Марущак М. Симон Петлюра в час перебування Директорії у Вінниці (1919–1920 рр.) // *Наук. зап. Серія: Історія / Вінниц. ДПУ ім. М. Коцюбинського. Вінниця, 2008. Вип 13. С. 63–67.*

5. Романюк І. М. Перебування Уряду Директорії УНР у Вінниці в лютому – березні 1919 р. // *Формування та діяльність українських національних урядів періоду Української революції 1917–1921 рр. : матеріали Всеукр. наук. конф., 6–7 груд. 2007 р., м. Кам'янець-Подільський / НАН України, Ін-т історії України, Кам'янець-Поділ. нац. ун-т. Кам'янець-Подільський, 2008. С. 83–86.*

6. Гудима В. Становлення місцевих органів влади на Поділлі в добу Директорії Української Народної Республіки / В. Гудима // *Історія України: маловідомі імена, події, факти. 2010. Вип. 36. С. 140-150.*

7. Слово Подолю. 1918. № 154. 22 ноября.

8. Лозовий В. С. Г. Степура – політичний та громадський діяч Поділля в добу революції / В. С. Лозовий // *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. Т 6 (8). Кам'янець-Подільський, 2001. С. 552-558.*

9. ДАВіО, ф. Д-37, оп. 1, спр. 3, арк. 404, 482 зв.

10. Директорія УНР у Вінниці у грудні 1918 р.: документи і матеріали / Автори вступної статті та упорядники: О. М. Кравчук, С. Л. Калитко, І. І. Ратушняк. Вінниця: 2020, 268 с.

11. Вінниця – столиця України : [про діяльність уряду С. Петлюри у Вінниці] // *Независимый курьер. 2012. 28 листоп.*

12. Український голос. 1919. 12 лютого.

13. Вісник УНР. 1919. №5.

14. Філонов, Л. «Савой»: маємо за честь... : [про тимчас. перебування уряду УНР у Вінниці в лют. – берез. 1919 р.] // *Вінниччина. 2000. 22 серп.*

15. Вільшина, М. М. (Кравець, М. М.). Газета «Хвиля» про зустріч С. В. Петлюри у Вінниці в 1920 р. / М. М. Вільшина (М. М. Кравець) // *Тези доп. 11-ї Вінниц. обл. історико-краєзнав. конф., 3 верес. 1992 р., м. Вінниця. Вінниця, 1992.*

16. Марущак, М. Симон Петлюра. Вінницький період. Вінниця : Нова Кн., 2009. 36 с. С. 17-18.

Катерина Остапенко

БОЇ ЗА СТАНЦІЮ КРИЖОПІЛЬ (2-3 ТРАВНЯ 1920 РОКУ) – ЗАВЕРШАЛЬНИЙ ЕТАП ПЕРШОГО ЗИМОВОГО ПОХОДУ

У даній роботі було проведено огляд дій керівництва щодо проведення оборони за станцію Крижопіль (Тульчинський район Вінницької області) під час Першого зимового походу, де українці здобули тактичну перемогу, що дозволило їм тимчасово закріпити позиції на фронті.

Ключові слова: станція Крижопіль, оборона, фронт, зимовий похід.

**THE BATTLE FOR KRYZHOPIL STATION (MAY 2-3, 1920) –
THE FINAL STAGE OF THE FIRST WINTER CAMPAIGN**

This paper reviews the actions of the leadership in the defense of Kryzhopil station (Tulchyn district, Vinnytsia region) during the First Winter Campaign, where Ukrainians won a tactical victory that allowed them to temporarily consolidate their positions on the front.

Keywords: Kryzhopil station, defense, front, winter campaign.

Бої за станцію Крижопіль 2-3 травня 1920 року є одним із ключових моментів героїчної операції Армії Української Народної Республіки (УНР), відомої як Перший зимовий похід. Цей рейд українських військ у тилу більшовицьких сил протягом грудня 1919 – травня 1920 років став важливою сторінкою національно-визвольних змагань. Події в Крижополі завершили зимову кампанію, яка підтримувала позиції Червоної армії на захоплених українських територіях [1, с. 240].

У грудні 1919 року, коли військові сили УНР перебували у критичному стані, армія під командуванням генерал-полковника Михайла Омеляновича-Павленка розпочала Перший зимовий похід [2, с. 378]. Армія була відрізана від основних своїх баз, уряд УНР не контролював значну частину України, а українські війська опинилися під тиском з боку радянських та денікінських сил. В таких умовах Омелянович-Павленко вирішив вивести свої війська в рейд по окупованих більшовиками територіях Правобережної України з метою дезорганізації ворога та підтримки місцевого населення.

30 квітня 1920 року Волинська дивізія Армії УНР дістала наказ отамана Омеляновича-Павленка атакувати в ніч на 2 травня станцію Крижопіль і, тримаючи її, забезпечувати операцію армії з півдня до переходу армії за залізницю Жмеринка – Бірзула [3; с. 322-323]. Згідно з рапортом командування Волинської дивізії, волинці вели бій за станцію Крижопіль починаючи з 4 години 2 травня, цілу ніч із 2 на 3 травня, що закінчився лише після 12 години 3 травня, і тримали станцію понад добу [3; с. 327-328].

У спогадах начальника штабу Запорозької дивізії Михайла Крата також зазначається про участь у взятті станції Крижопіль частин Запорозької дивізії 3 травня [4; с. 221-222].

Впродовж п'яти місяців війська УНР маневрували між більшовицькими частинами, здійснюючи успішні рейди на важливі стратегічні об'єкти та проводячи мобілізацію населення. На весну 1920 року армія УНР, виснажена, але досвідчена, підійшла до території Поділля, де мала з'єднатися з союзними польськими військами, які на той час вели наступ на більшовицькі сили.

Для виконання поставленого завдання командування Волинської дивізії 1 травня наказало [3; с. 323-324]:

- 1 травня о 14 годині всім бойовим частинам із бойовими обозами стати на марш і перейти в Жабокрич;

- 2 травня між 2 і 3 годинами підірвати обидві колії на північ та на південь від Крижополя не менш як на 7 верст;
- 2 травня о 4 годині, після заняття вихідного положення на захід від Жабокрича, вести наступ піхотою: полку Мазепа – маючи частину кінноти на правому крилі, 4-му полку – маючи свою кінноту на лівому крилі.

Розпізнавальним знаком для частин Волинської дивізії було визначено зелену гілячку в шапці [3, с. 323-324].

2 травня 1920 року війська УНР розпочали наступ на більшовицькі позиції біля станції. Оборона більшовиків була сильною, оскільки вони розуміли стратегічне значення Крижополя для українських сил. Бої тривали два дні, причому українські війська застосовували тактику мобільних атак і раптових ударів, що дозволило їм поступово підрізати лінії постачання ворога. Завдяки цим діям українським підрозділам вдалося витіснити ворога та захопити станцію [2, с. 380].

3 травня, після остаточного закріплення на позиціях біля станції, війська УНР почали ремонтувати пошкоджені залізничні комунікації та підготувалися до подальшого просування на схід для з'єднання з польськими силами. Це забезпечило їм контроль над транспортною інфраструктурою та дозволило організувати подальший наступ.

Бої за Крижопіль стали визначним моментом українсько-польського військового союзу, адже контроль над цією станцією відкрив українським військам можливість ефективніше співпрацювати з польськими частинами, які 25 квітня 1920 року розпочали наступ на Київ. Вже 6 травня 1920 року об'єднані українсько-польські війська звільнили Київ від більшовицьких сил [1, с. 241].

Згідно з рапортом командування Волинської дивізії (отамана Загородського та начальника штабу сотника Волосевича) командарму військ УНР від 14 травня 1920 року, волинці вели бій за станцію Крижопіль, починаючи із 4 години 2 травня, цілу ніч із 2 на 3 травня, що закінчився лише після 12 години 3 травня, і примушені були тримати станцію у своїх руках понад добу [3, с. 327-328].

I/V частини були перетягнуті в с. Жабокрич і згідно наказу по групі Ч.059 2/V о 2 годині повели наступ на ліс, що на південний схід од ст. Крижопіля. Ліс був взятий без бою, там захоплений ворожий обоз. Наступ продовжувався далі й настільки він був раптовий, що декотрі комуністи втікали роздягнутими: на стації було два бронепотяги, з котрих один втік в напрямку на ст. Вапнярка, другий з ешеленом піхоти на ст. Рудницю; останнє все залишилось як здобич (гармати, набої, рушниці, кулемети, амуніція, та інше майно). Таким чином стацію було зайнято не пізніше 4 год 30хв – 5 год. Залізницю було розібрано по обидва боки стації, но не зірвано (не було підривного матеріала) і коли ворожі бронепотяги відійшли, то почали обстрілювати гарматним і кулеметним вогнем наші частини, а саме в той час налагоджували колею, яку хутко було їми й налагоджено [3, с. 327-328].

Завдяки тому, що в наказі не було зазначено, коли частини повинні переходити залізницю, то перехід не робився; ворог же весь час

обстрілював стацію й ліс, в яким були розташовані резервові частини. Бій тягнувся весь час і в 19 годин отримано донесення від Комполка кінного Мазепи, що ворог до 135 чоловік піхоти при допомозі бронепотягів веде наступ на стацію. Затягнувся гарячий бій, наслідком якого було те, що стація все ж утрималась в наших руках. Аби ворог не зміг в ночі ввірватись на стацію, перед станцією в бік Вапнярки було знов розібрано колею й спущено паротяг. Коли вже зовсім стемніло з боку Вапнярки підійшло, як після виявлено, ще 5 бронепотягів з ешелонами, в яких було військо й відкрили ураганний вогонь по частинам, наслідком чого було залишення стації нашою піхотою, яка окопалася на півд.-схід містечка, що біля стації. Ворог цілу ніч працював по налагодженню колеї, яка до ранку була налагоджена; 2 бронепотяги весь час курсували між Крижопілем і Рудницею, охороняючи колею (при бронепотягах була частина піхоти й кіннота), так що перетяти шлях відходу не було можливості. За ніч з 2 на 3 травня до Крижопіля підійшло 16 ешалонів, які охоронялись піхотою, кіннотою й бронепотягами. О 5-й годині 3 травня ворог почав пропускати ешалони, котрі йшли під прикриттям бронепотягів і крім того весь час вздовж залізниці проходила відступаюча піхота, кіннота й гармати. Біля 12 годин всі ворожі війська пройшли, залишилися лише 2 бронепотяги на яких наша піхота пішла в наступ і бронепотяги примушені були відійти. Стація знов була занята нами [3, с. 327-328].

У спогадах іншого начальника штабу Запорозької дивізії, а саме Михайла Крата, що частково спираються на оповідання підполковника Андріана Марущенка-Богданівського, також згадується бій за станцію Крижопіль, з деякими відмінностями та доповненнями: зокрема, зазначається, що перше захоплення Волинською дивізією станції Крижопіль (із 2 гарматами та великою здобиччю) 2 травня відбулося о 24 годині, чому передували бій із броньовиками від 4-ї до 12-ї години та гарматний бій з 12-ї до 18-ї години. Також відзначається, що 3 травня контроль над станцією Крижопіль було повернуто силами Волинської дивізії спільно із частинами Запорозької дивізії, що рушили вслід за броньовиками з лісу на південний схід від м. Княжопіль до станції Крижопіль [4, с. 221-222].

Ніч з 1 на 2 травня дивізія (отаман Олександр Загородський) ночувала в лісі, що на захід від м. Жабокрич. Від 4-ї до 12-ї години дивізія вела бої із броньовиками, що прикривали ворожі ешелони, які відходили зі ст. Вапнярка на Рудницю під впливом бою під Тульчином і нападу повстанців Нестеренка на ст. Журавлівку (все, що стосується Волинської дивізії, подаю зі слів [під]полковника Марущенка-Богданівського. — *М. К.*). Перешкодити відходу не вдалося. З 12-ї до 18-ї години тривав гарматний бій, а о 24-й годині дивізія перейшла в рішучий наступ і захопила ст. Крижопіль із 2 гарматами й великою здобиччю. Але недовго Волинці господарювали на станції, бо незабаром їх вибили звідси броньовики, а о 3 – 4-й годині 3 травня подана з півночі ешелонами більшовицька піхота повела наступ. Наступ було відбито, але частину дивізії, послану в обхід атакуючого ворога, заатакували більшовики, що відходили з Вапнярки. Ця частина дивізії відійшла з великими втратами й загубила одну гармату. Бій припинився.

Більшовики міцно займали станцію Крижопіль, а Волинці зайняли вичікувальне становище на схід від неї [4, с. 221-222].

Близько 10 години розвідка Запорозжів викрила, що з боку Крижополя насуваються броньовики. Дивізію було заховано в лісі, що на південний схід від м. Княжопіль. Батарея Алмазівців і кулемети пішого полку стали на позицію біля лісу в кущах, а технічний курінь сотника Герасимова (вправного й відважного сапера, героя Крюківського бою в 1919 р.) було надіслано до підризу залізниці.

Броньовики йшли дуже помалу, а як підійшли до будки (сотник Герасимів не встиг підірвати залізницю), гармати й кулемети відкрили вогонь. Броньовики відповідали, але одне із перших стрілен Алмазівців трапило в перший броньовик і тим примусило обох до втечі чимскоріше на Крижопіль. Дивізія негайно рушила за ними слідом, а в цей момент зліва почулася стрілянина – то Волинці знову перейшли в наступ. На цей раз ворог не ставив жадного опору, й станцію зайняли Волинці й Запорозжці – прекрасний приклад підтримки частин і чудової орієнтації без наказу вищого начальства! [4, с. 221-222].

Успішне завершення Першого зимового походу, зокрема перемога у боях за станцію Крижопіль, стала символом бойової витривалості українських військ, їхнього вміння вести маневрені операції навіть у складних умовах [2, с. 381]. Армія УНР показала свою здатність зберігати боєздатність у ворожому тилу, незважаючи на величезні труднощі.

Як свідчать українські джерела, Волинська дивізія захопила станцію Крижопіль із великим військовим майном і утримувала її до переходу всієї армії через залізничну колію [3, с. 114]. У ніч на 4 травня Армія УНР перейшла за залізницю Вапнярка–Бірзула та скупчилась у районі сіл М'ястківка – Савчине – Томашпіль, увійшовши в центр ворожого розташування 14-ї армії РСЧА [3, с. 114]. За висновком Олександра Доценка, ад'ютанта головного отамана Симона Петлюри, рух армії УНР на Тульчин – Крижопіль – Вапнярку на початку травня перешкодив більшовикам зробити належне перегрупування і по змозі реорганізувати своє військо та змінити тактику й тим самим полегшив значною мірою заняття польським військом Києва. Водночас виконанню армією УНР завдання значною мірою допомогла операція поляків із взяття Козятина 27 квітня [3, с. 112]. Хоча, за радянськими джерелами дана подія проходила зовсім по-іншому. У зведенні 14-ї армії РСЧА зазначалось, що наприкінці доби 6 травня були отримані подробиці бою 4 травня поблизу станції Крижопіль, згідно з якими 121-ша бригада 41-ї стрілецької дивізії за підтримки бронепотяга вибила «банди Тютюнника» зі станції, рештки яких тепер опинилися західніше залізниці (а не східніше, як зазначалося у спогадах ветеранів 45-ї дивізії), і де їх начебто порубала кіннота Котовського [5]. «Бандами Тютюнника» у радянських джерелах традиційно називалася Дієва армія УНР [5]. Так у радянських джерелах перемога над «бандами Тютюнника» приписувалась одразу трьома радянськими дивізіями: 41-ю – у бою за станцію Крижопіль, 45-ю – у бою за станцію Вапнярка та 60-ю – у бою під М'ястківкою [5]. У радянській «Історії міст і сіл Української РСР» 1972

року видання вказувалось, що розгром «банди Тютюнника» в районі Крижополь частинами РСЧА було завершено 15 травня 1920 року [6]

Битва за станцію Крижопіль стала завершальним етапом Першого зимового походу — одного з найвидатніших військових досягнень армії УНР. Цей епізод підкреслив стійкість і професіоналізм українських військових частин, їхнє вміння організовувати успішні рейди та боротися в умовах постійного оточення ворогом. Попри наступні поразки і складну політичну ситуацію, битва за станцію Крижопіль залишилася символом національної боротьби за незалежність.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914-1923 рр.. У двох томах. Том 1. Жовква. Видавництво Отців Василян «Місіонер». 1998. 524 с.
2. Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917-1921) Київ: Темпора 2007. Кн. 2. 2011. 422 с.
3. Доценко. Зимовий похід (6.XII.1919 – 6.V.1920). Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2001. 376 с.
4. Дяченко П. Чорні запорожці. Спомини командира 1-го кінного полку Чорних запорожців Армії УНР. Київ: Стікс. 2010. 448 с.
5. Васечко О. Від Тирасполя до Ямполь: похід Кінної бригади отамана Шепаровича //Цитаделя: Львівський мілітарний альманах. 2020.
6. Крижопіль // Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область. Київ: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1972.

Андрій Марков, Олександр Неприцький

ПОСТАТЬ ОЛЕКСАНДРА ЮЧИНСЬКОГО У СПОГАДАХ ХОРУНЖОГО АРМІЇ УНР ЮРІЯ ГОРЛІС-ГОРСЬКОГО

Анотація. В статті досліджується постать Олександр Ючинського з Козятина (на Вінниччині), якого згадує у своїх спогадах про Фінляндію хорунжий армії УНР Юрій Горліс-Горський (справжнє ім'я Юрій Городянин-Лісовський). Опираючись на свідчення живих нащадків ідентифіковано особу Олександра Ючинського і підтверджено факти його біографії.

Ключові слова: Олександр Ючинський, Юрій Горліс-Горський, Козятин, Вінниччина, репресії.

Andriy Markov, Olexandr Neptsyki

THE FIGURE OF OLEKSANDR YUCHYNSKYI IN THE MEMOIRS OF YURI HORLIS-HORSKYI, A WARRANT OFFICER OF THE UPR ARMY

Abstract. The article explores the figure of Oleksandr Yuchynskyi from Kozyatyn (Vinnytsia region), mentioned in his memoirs about Finland by the UPR army's warrant officer Yuri Horlis-Horskyi (real name Yuri Horodiansyn-Lisovskyi). Based on the testimony of living descendants, the